

PRZYGOTOWANIE OBCHODÓW DNIA PAMIĘCI O HOLOKAUŚCIE:

Wskazówki dla nauczycieli

Styczeń 2006

Wstęp

Niniejsze wskazówki dotyczące przygotowania obchodów Dni Pamięci o Holokauście zostały opracowane dla nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych z państw członkowskich Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). Ich celem jest przedstawienie propozycji dotyczących planowania dorocznego obchodów Dnia Pamięci o Holokauście.

OBWE jest największą ogólnoeuropejską organizacją bezpieczeństwa regionalnego skupiającą 55 państw członkowskich z Ameryki Północnej, Europy, Azji Centralnej i Kaukazu. Biuro OBWE ds. Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (**Office for Democratic Institutions and Human Rights**) (ODIHR) jest jedną z kilku instytucji powołanych w celu promowania i wspierania realizacji zobowiązań w dziedzinie praw człowieka, podstawowych wolności, demokracji i zasad praworządności. Odnosząc się do antysemityzmu oraz jego przejawów występujących w ostatnich latach w niektórych regionach działania OBWE, organizacja ta potwierdziła odpowiedzialność państw członkowskich za promowanie tolerancji zwalczanie przejawów dyskryminacji i antysemityzmu oraz wzmacnianie działań w obszarze edukacji o Holokauście. Od roku 2003 w czasie kilku konferencji zorganizowanych przez OBWE na temat antysemityzmu, walki z rasizmem, ksenofobią i dyskryminacją opracowano nowe, szczegółowe zobowiązania w tym obszarze.

W wyniku konferencji OBWE, która odbyła się w czerwcu 2005 r. w Kordobie w Hiszpanii na temat antysemityzmu i innych form nietolerancji, eksperci reprezentujący dwanaście państw członkowskich tej organizacji zebrali się w Yad Vashem, w Jerozolimie, w Izraelu w celu opracowania niniejszych wskazówek. Spotkanie ekspertów zostało sfinansowane przez Asper International Holocaust Studies Program - projekt wspierany przez Asper Foundation z Winnipeg w Kanadzie. Niniejsze wskazówki zostały opracowane dzięki wsparciu ze strony rządu Niemiec.

Yad Vashem (Instytut Pamięci Ofiar i Bohaterów Holokaustu) powstał w 1953 r. na mocy ustawy Parlamentu Izraela. Nazwa Yad Vashem pochodzi z Księgi Izajasza, Rozdział 56, wers 5 „dam miejsce w moim domu i w moich murach oraz imię lepsze od synów i córek dam im imię wieczyste i niezniszczalne (*yad vashem*)”[za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, wydawnictwo Pallottinum, Poznań - Warszawa, 1984, przyp. tłum*]. Znajdującemu się w Jerozolimie instytutowi Yad Vashem powierzono zadanie dokumentowania historii narodu żydowskiego w czasie Holokaustu, zachowania pamięci o losach każdej z sześciu milionów ofiar oraz przekazywania pamięci o Holokauście przyszłym pokoleniom dzięki wykorzystaniu obszernych archiwów, biblioteki, instytutu badawczego, międzynarodowej szkoły i nowych muzeów.

Treść dokumentu:

- Dzień Pamięci o Holokauście w kontekście międzynarodowym
- Zasady metodologiczne
- Cele i oczekiwane rezultaty kształcenia
- Praktyczne strategie edukacyjne
- Załącznik I. Dodatkowe źródła i informacje
- Załącznik II. Upamiętnienie Holokaustu w państwach członkowskich OBWE.

Wskazówki pedagogiczne dotyczące nauczania o Holokauście można znaleźć w materiałach dostępnych na stronach internetowych wymienionych na końcu tego dokumentu.

I. Dzień Pamięci o Holokauście w kontekście międzynarodowym

“Holokaust odnosi się do systematycznego, biurokratycznie zorganizowanego i finansowanego przez III Rzeszę - niemieckie państwo nazistowskie - prześladowania i wymordowania przez niemiecki reżim nazistowski i jego pomocników około sześciu milionów Żydów”. Słowo Holokaust pochodzi z j. greckiego i oznacza całopalenie, („*spalam ofiarę w całości*”). Naziści, którzy po dojściu do władzy w Niemczech w styczniu 1933 r. wierzyli, że Niemcy stanowią najwyższą rasę, Żydów zaś uważali za „istoty nie zasługujące, aby żyć”. W czasie Holokaustu celem prześladowań nazistów, ze względu na tzw. „niższość rasową” były również inne grupy ludzi, takie jak: Romowie/Sinti (Cyganie), niepełnosprawni oraz niektóre narody słowiańskie (Polacy, Rosjanie i inni). Inne grupy, między innymi, komuniści, socjaliści, Świadkowie Jehowy czy homoseksualiści, były prześladowane z powodów politycznych i odnoszących się do ich zachowań.

United States Holocaust Memorial Museum

W styczniu 2000 r. 46 rządów, w tym 41 rządów państw członkowskich OBWE, podpisało Deklarację Sztokholmską zatwierdzoną przez Sztokholmskie Forum ds. Holokaustu. Dokument ten stwierdza, że: „Holokaust (Shoah) w sposób fundamentalny podważył zasady, na których oparta jest cywilizacja. Bezprecedensowy mechanizm Holokaustu będzie zawsze niósł uniwersalne przesłanie. Pomimo upływu ponad 50 lat wciąż żyją uczestnicy tych wydarzeń, którzy mogą dać świadectwo tragedii, jaka stała się udziałem narodu żydowskiego w czasie Holokaustu. Również ogromne cierpienia milionów innych ofiar nazistów pozostawiły niezatarte piętno w historii Europy. [...] Czujemy się zobowiązani upamiętnić ofiary Holokaustu, jak też oddać cześć tym, którzy się Holokaustowi sprzeciwili. Będziemy popierać odpowiednie formy upamiętnienia Holokaustu, łącznie z wprowadzeniem Dnia Pamięci o Holokauście w naszych krajach”.

Dni Pamięci o Holokauście są stosunkowo nowym zjawiskiem w niektórych krajach, podczas gdy w innych mają już długotrwałą tradycję. Rządy państw inicjują i organizują oficjalne ceremonie oraz specjalne sesje parlamentarne organizowane dla upamiętnienia Holokaustu w formie Dni Pamięci o Holokauście. Uroczystości te są szeroko komentowane przez lokalne, krajowe i międzynarodowe media.

Powojenna Warszawa, Polska, marsz pamięci ku czci ofiar Holokaustu. (Yad Vashem)

W październiku 2002 r. ministrowie edukacji państw członkowskich Rady Europy uchwalili rezolucję, na mocy której Dzień Pamięci o Holokauście powinien być obchodzony we wszystkich szkołach państw członkowskich tej organizacji¹. Ponadto w czasie 60. Sesji Plenarnej Zgromadzenia Ogólnego w listopadzie 2005 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych zdecydowała o ustanowieniu dnia 27 stycznia Międzynarodowym Dniem Pamięci Ofiar Holokaustu i zobowiązała państwa członkowskie do opracowania programów edukacyjnych mających na celu przekazanie pamięci o tej tragedii przyszłym pokoleniom².

Złożenie wieńca pod Ścianą Śmierci na placu Bloku 11 w Auschwitz – Stammlager. Delegaci młodzieży i ministrowie edukacji z 48 państw sygnatariuszy Europejskiej Konwencji Kulturalnej, uczestnicy międzynarodowego seminarium „Nauczanie pamięci poprzez dziedzictwo kulturowe, Kraków, Auschwitz-Birkenau, Polska, 4-6 maja 2005 r. (ICEAH, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau)

W ostatnich latach OBWE kładła nacisk na promowanie pamięci o Holokauście i zwalczanie współczesnego antysemityzmu. Kraje członkowskie OBWE zobowiązały się do upamiętniania Holokaustu w decyzji podjętej na koniec konferencji na temat antysemityzmu, która odbyła się w Berlinie w kwietniu 2004 r.

31 z 55 państw członkowskich OBWE ustanowiło Dzień Pamięci o Holokauście³. Albania, Belgia, Chorwacja, Dania, Estonia, Francja, Grecja, Hiszpania, Irlandia, Lichtenstein, Niemcy, Norwegia, Republika Czeska, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania i Włochy ustanowiły 27 stycznia (dzień wyzwolenia Auschwitz-Birkenau) dniem pamięci o ofiarach Holokaustu.

Na przykład w Wielkiej Brytanii 27 stycznia - Dzień Pamięci o Holokauście - obchodzony jest w formie uroczystości narodowej, w której udział biorą m.in. osoby publiczne i ocaleni z Holokaustu. Regionalne obchody upamiętniające ten dzień organizowane są w niejednym mieście. Do lokalnych obchodów zachęcane są tego dnia setki małych grup i społeczności takich jak: kościoły, grupy obrony praw człowieka, szkoły, uniwersytety i władze miejskie przygotowujące lokalne uroczystości dla członków własnych społeczności. Brytyjskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (Home Office) zapewnia fundusze oraz pakiety materiałów informacyjno-edukacyjnych w celu pomocy grupom organizującym takie obchody. Ponadto brytyjskie Ministerstwo Edukacji i Umiejętności przygotowuje na Dzień Pamięci o Holokauście materiały edukacyjne zarówno w wersji elektronicznej jak i drukowanej.

¹ Więcej informacji na temat tej decyzji i innych zagadnień związanych z upamiętnieniem Holokaustu w Europie można uzyskać na stronie: <http://www.coe.int>.

² Więcej informacji można uzyskać na stronie: <http://www.un.org>.

³ Tabela zawierająca daty obchodów Dnia Pamięci o Holokauście w krajach członkowskich OBWE znajduje się w Załączniku II.

27 stycznia 2005 r. Central Ukrainian Holocaust Foundation - "Tkuma" zorganizowała projekt znany jako „Maraton Pamięci”, mający na celu podniesienie świadomości na temat Holokaustu w ukraińskich miastach i miasteczkach. Przygotowane obchody obejmowały uroczystość wręczenia nagród uczniom biorącym udział w konkursie dotyczącym Holokaustu; Marsze Żywych do miejsc związanych z Holokaustem, obrady okrągłych stołów z udziałem uczniów/studentów i osób publicznych; konferencje prasowe z przedstawicielami międzynarodowych i lokalnych mediów organizowane w związku z 60. rocznicą wyzwolenia obozu koncentracyjnego Auschwitz- Birkenau. W Odessie, obchody Dnia Pamięci o Holokaucie były połączeniem prezentacji artystycznych obrazów i scen z powieści Elie Wiesela - ocalonego z Holokaustu laureata nagrody Nobla. W całym kraju w uroczystościach tych uczestniczyli przedstawiciele władz państwowych i lokalnych.

Przedstawienie przygotowane przez grupę taneczną Zaporozhye JCC w ramach projektu Maraton Pamięci, Ukraina, 2005 r., „Tkuma” (Central Ukrainian Holocaust Foundation).

Austria, Bułgaria, Łotwa, Litwa, Luksemburg, Polska, Rumunia, Słowacja, Serbia, Była Jugosłowiańska Republika Macedonii oraz Węgry wybrały daty obchodów Dni Pamięci o Holokaucie związane z historycznymi wydarzeniami w danym kraju w czasie Holokaustu. Na przykład, Węgry upamiętniają dzień 16 kwietnia, datę powstania pierwszego Getta w Munkacs, natomiast Litwa wybrała 23 września dla upamiętnienia wymordowania ludności żydowskiej, która pozostała w Getcie Wileńskim w 1943 r.

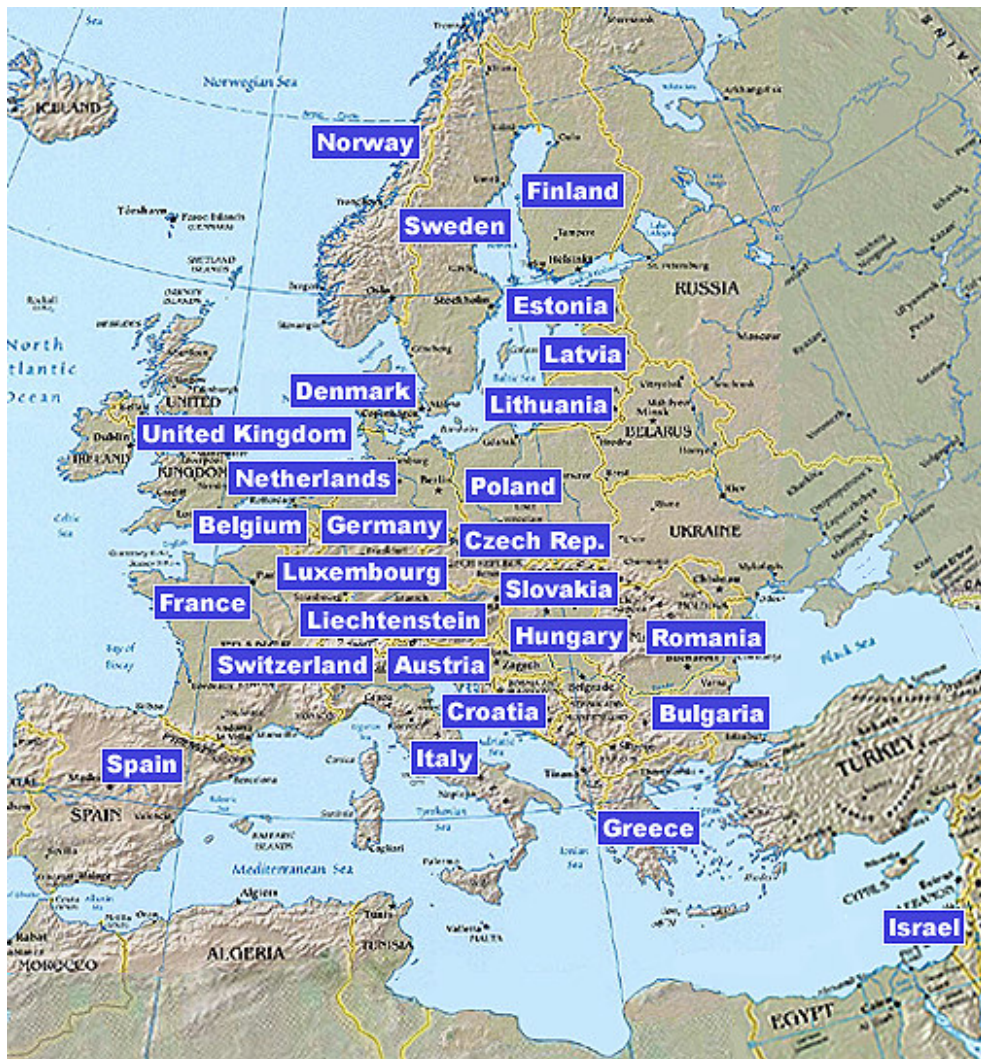
Kanada i Stany Zjednoczone Ameryki obchodzą daty związane z Yom HaShoah. *Yom HaShoah Ve-Hagevurah* (z hebrajskiego) oznacza dokładnie Dzień Pamięci Ofiar i Bohaterów Holokaustu. Przypada on na 27 dzień miesiąca *nisan* kalendarza hebrajskiego. Data ta upamiętnia początek powstania w Getcie Warszawskim w 1943 r. i została ustanowiona przez rząd Izraela w 1951 r. W całym kraju ku czci ofiar Holokaustu przez 2 minuty rozbrzmiewa dźwięk syren. Miejsca rozrywki takie jak: teatry, kluby taneczne, restauracje i kawiarnie są tego dnia zamknięte. Dzień ten jest upamiętniany przez społeczności żydowskie i Żydów na całym świecie.

Yerakmiyel Felzenshteyn zapala znicz w czasie ceremonii obchodów Dnia Pamięci o Ofiarach i Bohaterach Holokaustu, 4 Maja 2005 r., Yad Vashem.

Wiele społeczności posiada długotrwałą tradycję organizowania ceremonii upamiętniających Holokaust i/lub II wojnę światową. Dzień Pamięci o Holokauście nie powinien ignorować lub zastępować już istniejących uroczystości upamiętniających te wydarzenia, powinien raczej zgłębiać ich znaczenie i wagę.

Nauczyciele z państw, w których nie ma oficjalnych obchodów Dnia Pamięci o Holokauście mogą ze swoimi uczniami rozpocząć projekt badawczy na temat Holokaustu, szczególnie w odniesieniu do wydarzeń, które miały miejsce w tamtym czasie w ich własnym kraju.

Kliknij na nazwę danego kraju, aby uzyskać więcej informacji dotyczących działań podejmowanych w celu upamiętnienia Holokaustu. Ta interaktywna mapa jest również dostępna na stronie internetowej: <http://www1.yadvashem.org/education/ceremonies/liberation/map/map.html>. (Yad Vashem)

II. Zasady metodologiczne

Uroczystości upamiętniające Holokaust nie mogą i nie powinny zastępować uczenia się o tym, co wydarzyło się w przeszłości. Poza tym, wszechstronne studia przedmiotu – powiązane z procesem kształcenia w ramach programów szkolnych mają zupełnie inny charakter niż, organizowane co roku, obchody upamiętniające wydarzenia historyczne. Tego typu ceremonie z oprawą muzyczną, odczytywaniem tekstów i nazwisk ofiar mają ograniczony zakres oddziaływania nawet, gdy są organizowane każdego roku.

Zaleca się podejmowanie działań koncentrujących się na losach ludzi, których nazwiska lub twarze są znane (na przykład byłych żydowskich mieszkańców danego miasta lub sąsiedztwa, dawnych nauczycieli czy uczniów szkoły), bądź możliwe do ustalenia w trakcie badań angażujących uczniów.

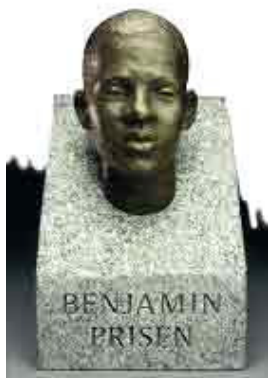
Skupianie się na odtwarzaniu losów ofiar Holokaustu przywraca godność wszystkim pomordowanym. Mówiąc o ofiarach Holokaustu jako członkach społeczności istniejących przez wieki zamiast podawania danych statystycznych dotyczących liczby ofiar komór gazowych czy zbiorowych mogił, nauczyciele mogą przekazywać uczniom wielokulturowy obraz życia Żydów w Europie w okresie międzywojennym.

Sala Nazwisk, część nowego Muzeum Historii Holokaustu w Yad Vashem. Wypełniając swoje zadanie upamiętnienia życia każdego Żyda, który zginął z rąk Nazistów i ich pomocników, Yad Vashem, od początku lat pięćdziesiątych, zbiera „Karty świadectw”. Składane przez tych, którzy przeżyli, rodziny, przyjaciół ofiar, świadectwa te są przechowywane jako trwałe pamiątki w Sali Nazwisk w Yad Vashem w Jerozolimie. (Ardon Bar Hama, Yad Vashem)

Nauczyciele powinni zachęcać swoich uczniów do podejmowania z własnej inicjatywy, odpowiednich do ich wieku, interdyscyplinarnych działań mających na celu upamiętnienie Holokaustu przy wykorzystaniu muzyki, dramy, literatury, historii, teologii, filozofii oraz innych dziedzin. Namawiamy do organizowania przedstawień, odczytywania nazwisk ofiar, tekstów takich jak pamiętniki, organizowania, inicjowanych przez uczniów, wizyt do autentycznych miejsc pamięci związanych z Holokaustem, wystaw i innych programów.

Dni Pamięci o Holokaucie mogą również stworzyć okazję do zebrania się całej szkoły w celu wspólnego przeżycia ważnego doświadczenia edukacyjnego. W tym szczególnym dniu dyrekcja szkoły, nauczyciele oraz uczniowie mogą również zastanowić się nad przejawami ksenofobii, rasizmu i antysemityzmu, które miały miejsce w ich środowisku kształcenia w minionym roku.

W Norwegii, w dniu 27 stycznia przyznawana jest coroczna Nagroda Benjamina, nazwana tak ku czci 15-letniego Benjamina Hermansena, który padł ofiarą morderstwa popełnionego na tle rasowym przez neonazistę w 2001 r. Nagrodę tę otrzymuje szkoła, która wykazuje szczególne zaangażowanie w zwalczanie rasizmu w środowisku szkolnym i społeczności lokalnej. Inicjatywy podejmowane przez dyrekcję szkoły, nauczycieli, uczniów i rodziców w celu promowania tolerancji są uhonorowane w czasie uroczystości z udziałem ministra edukacji.

Szerszy kontekst Holokaustu

Niemieccy Naziści opracowali systematyczny, biurokratycznie zorganizowany mechanizm masowej zagłady europejskich Żydów. Ta zbrodnicza maszyna, nastawiona na unicestwienie milionów ludzi i wykorzystująca ciała ofiar dla potrzeb przemysłu, stanowiła punkt zwrotny w historii ludzkości.

Oznaczenia identyfikacyjne i opaski na ramię noszone przez różne grupy ofiar Nazistów, w tym Żydów, Świadków Jehowy, Romów i Sinti, Polaków i kryminalistów. Znajduje się tu również opaska obozowego policjanta. Znaki i opaski pochodzą ze zbiorów Muzeum Pamięci o Holokauście w Stanach Zjednoczonych Ameryki.

Bezprecedensowy charakter Holokaustu ma uniwersalne implikacje dla przyszłości. Ucząc się o Holokauście i innych przejawach ludobójstwa uczniowie uświadamiają sobie, że zbrodnie te mogłyby zdarzyć się ponownie, wobec Żydów lub innych grup; mogłyby być popełnione przez ludzi przeciwko ludziom, może nie w ten sam, ale podobny sposób. Uczniowie uczą się o spoczywającym na społeczeństwach obywatelskich obowiązku mówienia, zapobiegania i powstrzymywania ludobójstwa, gdziekolwiek ma ono miejsce na świecie.

Uczniowie mogą otrzymać zadanie wyszukania informacji o ludobójstwach i zbrodniach przeciwko ludzkości oraz napisania listu do członków parlamentu, polityków, duchowieństwa czy innych przywódców o skutkach Holokaustu, zagrożeniach, jakie niesie ze sobą totalitaryzm oraz edukacyjnym przesłaniu mającym zapobiec ludobójstwu w przyszłości. Na przykład można uczniów poinformować o istnieniu Komitetu ds. Sumienia Amerykańskiego Muzeum Pamięci o Holokauście, które zostało utworzone dzięki inicjatywie Komisji Prezydenta USA ds. Holokaustu w 1979 r. Komisja ta tak uzasadniała swoje zalecenie utworzenia tzw. *living memorial* – żywego pomnika ku czci ofiar Holokaustu: „żadne zagadnienie nie jest ani tak problematyczne ani tak

pilne jak potrzeba zapewnienia, że tak całkowicie nieludzka zbrodnia jak Holocaust – ani jej odmiana - już się nie powtórzy.”⁴

Poprzez pokazywanie przykładów, w jaki sposób Żydzi byli prześladowani, uczniowie lepiej zrozumieją te wydarzenia. Należy pamiętać, że chociaż Żydzi byli głównym celem niemieckich nazistów i ich pomocników, były też inne grupy ofiar takie jak: Romowie i Sinti; homoseksualiści; Świadkowie Jehowy, Polacy; rosyjscy jeńcy wojenni; komuniści i inni. Los Romów i Sinti, których naziści również uważali za przedstawicieli niższej rasy, nie jest powszechnie upamiętniany. Należy o nich pamiętać tak samo jak i o innych ofiarach Holocaustu.

Dzień likwidacji tzw. Zigeunerlager („Obozu cygańskiego”) w Auschwitz-Birkenau 2 sierpnia 1944 r. jest obchodzony jako Dzień Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti od roku 1997. W lipcu 2005 r. Centrum Społeczności Romskiej DROM, z Kumanova w Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii zorganizowało kampanię podnoszenia świadomości społecznej na temat historii i męczeństwa Romów i Sinti w czasie II wojny światowej. Działania upamiętniające te wydarzenia obejmowały wykłady na temat historii, wystawę, czytanie poezji, przedstawienia teatralne i koncerty muzyczne mające na celu pokazanie kultury, historii i tożsamości romskiej i sinti oraz prześladowanie Romów i Sinti w czasie II wojny światowej. Opublikowano również broszurę zawierającą historię życia romskiej ofiary nazistowskiego obozu zagłady. Organizatorzy obchodów i przedstawiciele władz państwowych uczestniczący w projekcie podkreślili znaczenie podnoszenia świadomości społecznej na temat losów Romów i Sinti w czasie II wojny światowej.

Od 1996 r., każdego roku, w lipcu, z inicjatywy Stowarzyszenia Romów w Tarnowie i lokalnego muzeum, organizowany jest „Tabor Pamięci”. Wozy cygańskie przejeżdżają przez Tarnów i inne miasteczka zatrzymując się w miejscach pamięci ofiar Holocaustu i nazistowskich prześladowań: pomordowanych Żydów, Romów zastrzelonych przez nazistów w 1943 r. oraz pierwszego transportu (14 czerwca 1940 r.) polskich więźniów politycznych do obozu koncentracyjnego - Auschwitz. Wydarzenie to ma na celu upamiętnienie romskich ofiar nazistowskich prześladowań, zintegrowanie społeczności romskiej z lokalną ludnością jak również przedstawienie historii i kultury Romów. (Muzeum Regionalne, Tarnów)

---

⁴ Więcej informacji można uzyskać na stronie: <http://www.ushmm.org>.

III. Cele i oczekiwane rezultaty kształcenia

W ramach obchodów Dnia Pamięci o Holokauście cele edukacyjne zarówno dla nauczycieli jak i uczniów obejmują:

- Wywołanie współczucia dla ofiar i zachowanie pamięci o nich;
- Podkreślenie znaczenia pamięci o ocalonych, ofiarach, ratujących i wyzwolicielach;
- Uznanie, że Holokaust był stratą, jaką poniosła cała cywilizacja oraz kraje, które doświadczyły go bezpośrednio;
- Lepsze zrozumienie przeszłości;
- Podniesienie świadomości na temat lokalnego, regionalnego i krajowego dziedzictwa;
- Podniesienie świadomości na temat zagrożeń, jakie niosą ze sobą radykalne, ekstremistyczne ruchy i reżimy totalitarne;
- Uwrażliwienie na przejawy współczesnych form antysemityzmu, ksenofobii i wszystkich form nienawiści;
- Zwrócenie uwagi na inne formy ludobójstwa;
- Promowanie poszanowania praw człowieka, szczególnie mniejszości;
- Pobudzenie krytycznego myślenia i ciekawości intelektualnej; oraz
- Wzmacnianie osobistej odpowiedzialności jako członków społeczeństwa obywatelskiego.

Dni Pamięci o Holokauście są zazwyczaj obchodzone jednego dnia w roku, dlatego też nie można oczekiwać, że w ciągu tego dnia uczniowie zrozumieją w pełni, co wydarzyło się pomiędzy 1933 a 1945 rokiem, w czasach reżimu nazistowskiego. Chociaż nie wszystkie wyszczególnione wyżej cele mogą być zrealizowane w czasie jednodniowych uroczystości, świadomość znaczenia upamiętniania Holokaustu może być rozwijana, a działania mające na celu zachowanie pamięci o przeszłości mogą być zwieńczeniem bardziej dogłębnych studiów nad Holokaustem.

IV. Praktyczne strategie edukacyjne

Przed włączeniem uczniów w działania upamiętniające Holokaust zachęca się nauczycieli do samodzielnego poszukiwania informacji na temat tego trudnego zagadnienia jak również do nawiązania współpracy z nauczycielami, którzy wcześniej uczestniczyli w seminariach szkoleniowych dotyczących różnych aspektów nauczania o Holokauście i jego upamiętnienia. W miarę możliwości nauczyciele powinni brać udział w kursach doskonalenia zawodowego poświęconych temu tematowi. Nauczyciele zawsze powinni dobrze się przygotować do organizacji obchodów Dnia Pamięci o Holokauście. To oni znają swoich uczniów najlepiej i dlatego też podejście do Dnia Pamięci o Holokauście powinno być oparte na ocenie potrzeb i możliwości uczniów.

Wielu nauczycielom z powodzeniem udało się zaangażować władze lokalne, organizacje pozarządowe, media i instytucje wspólnotowe w organizację wraz z uczniami działań edukacyjnych mających na celu upamiętnienie Holokaustu.

Działania związane z obchodami Dnia Pamięci o Holokauście mogą obejmować odczytywanie nazwisk ofiar i recytację poezji, oglądanie filmów, odwiedzanie wystaw, odnoszenie się do wrażeń uczniów z wizyt w autentycznych miejscach związanych z Holokaustem lub do Muzeum Holokaustu, organizowanie przedstawień i koncertów pieśni skomponowanych specjalnie na tę okazję. Na przykład w Sfintul Gheorghe w Rumunii, uczniowie pracowali nad projektem teatralnym, którego celem było napisanie i wystawienie sztuki opartej na znanej książce Elie Wiesela pt.: „Noc”. Podobny projekt mógłby bazować na pamiętniku Anny Frank.

Nauczyciele mogą rozważyć wprowadzenie momentu zachowania ciszy do uroczystości i/lub działań upamiętniających Holokaust. I chociaż krótka chwila milczenia może dać uczniom możliwość osobistej refleksji nad tym, co oznaczał Holokaust, nie powinna ona jednak zastępować właściwego procesu uczenia się lub innych działań związanych z obchodami Dnia Pamięci o Holokauście.

W Norwegii, Dyrekcja ds. Edukacji Podstawowej i Średniej (*Directorate of Primary and Secondary Education*) zachęca wszystkie szkoły do obchodzenia Dnia Pamięci o Holokauście i zapewnia im, na swojej stronie internetowej, materiały edukacyjne. Wiele szkół przygotowuje czytanie poezji i wystawy. Inne szkoły koordynują lokalne marsze ze światłami oraz zapraszają osoby, które przeżyły Holokaust oraz jego świadków, aby opowiedzieli swoje historie.

Auschwitz, powojenna Polska, walizki w Muzeum, Yad Vashem.

Ta walizka, część projektu obchodów Dnia Pamięci o Holokauście, została stworzona przez uczniów z Klubu Pamięci, Vlaicu Voda National College, Rumunia, październik 2004 r.

Świadkowie, świadectwa i historia wizualna

Nauczyciele mogą zechcieć zorganizować spotkania z żyjącymi świadkami (szczególnie z osobami, które przeżyły Holokaust jak również z wyzwolicielami i ratującymi), którzy tego dnia mogą opowiedzieć uczniom o swoich losach w czasie II wojny światowej. Świadectwa opowiadane na żywo mają wielką moc i mogą stanowić głębokie doświadczenie edukacyjne dla uczniów. Wcześniej nagrane świadectwa również mogą być skutecznym narzędziem edukacyjnym. Nauczyciele mogą chcieć skupić się na tym, co uczniowie wynieśli z wysłuchania świadectw ocalałych i świadków Holokaustu.

Były więzień niedaleko obozowych baraków, Bergen-Belsen, Niemcy. (Yad Vashem)

Dzieci w obozie, wyciągają ręce w czasie wyzwolenia, Auschwitz, Polska. (Yad Vashem)

Odwiedzanie autentycznych miejsc, zabytków, muzeów

Wizyty edukacyjne do autentycznych miejsc związanych z Holokaustem takich, jak były centra eksterminacji czy obozy koncentracyjne mogą bardzo skutecznie pogłębić rozumienie przez uczniów tego, co się wydarzyło. Ponadto, wizyty w muzeach Holokaustu, miejscach pamięci i centrach edukacyjnych dają również uczniom szczególną możliwość podniesienia ich świadomości i poszerzenia wiedzy na ten temat. Wizyty w autentycznych miejscach związanych z Holokaustem i/lub muzeów powinny być wcześniej dobrze przygotowane przez nauczycieli.

Zaleca się również przeprowadzanie zajęć i dyskusji z uczniami po zakończeniu takich wyjazdów.⁵ Wizyty takie nie muszą koniecznie odbywać się w Dniu Pamięci o Holokauście. Doświadczenie zdobyte w ich trakcie może pomóc uczniom zrozumieć znaczenie zachowania pamięci i może być powiązane z późniejszymi działaniami dotyczącymi obchodów Dnia Pamięci o Holokauście.

Kontakty ze społecznościami żydowskimi

W wielu miejscach, w wyniku Holokaustu i powojennej fali antysemityzmu, społeczności żydowskie przestały istnieć. Jednakże wiele społeczności żydowskich, które kwitły przez wieki w Europie, zaczęło się obecnie odradzać. Zachęca się nauczycieli i uczniów do nawiązywania kontaktów z lokalnymi wspólnotami żydowskimi w celu zdobycia informacji na temat różnych aspektów współczesnego życia i kultury Żydów jak również na temat życia wspólnot żydowskich przed Holokaustem.

Introspekcje uczniów

Napisanie rozprawki odnoszącej się do zajęć w klasie może pobudzić kreatywność uczniów, umiejętność auto-ekspresji oraz stymulować ich ciekawość kulturową. Często organizowane są konkursy pisarskie, które mają zachęcić zarówno nauczycieli jak i uczniów do zwrócenia uwagi na tematykę związaną z Holokaustem. Należy jednak pamiętać, że niektórzy uczniowie mogą nie chcieć ujawniać swoich wewnętrznych uczuć dotyczących tego nacechowanego emocjonalnie i trudnego tematu.

Zachowanie pamięci przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii

Wykorzystanie nowoczesnych technologii może być bardzo skutecznym narzędziem w utrzymywaniu pamięci o Holokauście. Na przykład organizacja dyskusji na forum internetowym pomiędzy uczniami, którzy przeczytali tę samą książkę lub tekst w różnych językach, bądź koordynacja video-konferencji dla młodzieży na poziomie krajowym i międzynarodowym mogą doskonale wspierać dialog na temat znaczenia Dnia Pamięci o Holokauście. Ponadto, te wirtualne spotkania mogą pogłębić świadomość uczniów dotyczącą przynależności do większej międzynarodowej społeczności.

W 2005 r. niemieccy uczniowie z Goethe-Gymnasium we Frankfurcie nad Menem, którzy wcześniej zwiedzili obóz koncentracyjny w Buchenwaldzie odbyli video-konferencję z, ocalonym z Holokaustu, żydowskim naukowcem dr Jehoszą Buechlerem. Po tym jak dr Buechler opowiedział swoją osobistą historię, uczniowie mogli zadawać mu pytania, w szczególności dotyczące jego pobytu w Buchenwaldzie. Pracownicy the International School of Holocaust Studies (*Międzynarodowa Szkoła Studiów o Holokauście*) przy Instytucie Yad Vashem uczestniczyli w tym dialogu i moderowali sesję. Większość z uczniów po raz pierwszy miała możliwość otwarcie porozmawiać z ocalonym z Holokaustu Żydem mieszkającym w Izraelu.

⁵ Wskazówki dotyczące organizowania wizyt do autentycznych, i nie tylko, miejsc związanych z Holokaustem można znaleźć na stronie internetowej: www.holokausttaskforce.org.

Historia lokalna

Projekty dotyczące historii lokalnej takie jak podróże pamięci po rodzinnych dużych i małych miastach mogą zachęcić uczniów do identyfikowania się z historią miejsc, w których żyją. Odkrywając lokalną historię uczniowie mogą uczyć się o tym, jakie znaczenie dla wielu miast europejskich miała kultura żydowska przed Holokaustem, jak również o sposobach stopniowego nakładania restrykcji na żydowskich mieszkańców przed ich deportacją do obozów zagłady lub wymordowaniem.

W 2004 r., przed 23 września (Dzień Pamięci o Holokaucie na Litwie), the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania (*Międzynarodowa Komisja ds. oceny zbrodni nazistowskich i reżimu okupacji sowieckiej na Litwie*) koordynowała projekt zatytułowany: „Żywa historia Żydów litewskich”. Uczniowie i nauczyciele zbierali materiały historyczne na temat codziennego życia, religii i kultury Żydów mieszkających w ich miastach przed Holokaustem, wraz z przewodnikami odwiedzali miejsca związane z tematem ich badań oraz uczestniczyli w spotkaniach z ocalonymi i przedstawicielami społeczności żydowskiej. Ich prace zostały przedstawione w szkołach biorących udział w projekcie, w czasie prezentacji „Życie Żydów w moim mieście przed Holokaustem” 23 września 2004 r.

LXXXI LO im. A. Fredry z Warszawy, w czasie całego roku szkolnego, realizowała duży projekt na temat pamięci o Holokaucie. Zakończenie projektu miało miejsce w Dniu Pamięci o Holokaucie 19 kwietnia. Jest to data wybuchu powstania w Getcie Warszawskim. Przygotowując wystawę na temat Warszawskiego Getta uczniowie wybrali i stworzyli materiały dotyczące miejsc pamięci znajdujących się w pobliżu szkoły, takich jak pomnik Getta Warszawskiego i *Umschlagplatz* (miejsce, skąd Żydzi byli wywożeni do obozów zagłady). Uczniowie przygotowali również wystawę na temat wszystkich synagog, które niegdyś istniały w Warszawie.

Wystawa uczniowskich projektów na konferencji "Żywa historia Żydów litewskich" zorganizowanej w Dniu Pamięci Narodowej o Holokaucie na Litwie, 23 września 2004 r.

W Dniu Pamięci o Holokauście w Polsce, 19 kwietnia, polscy uczniowie z Lublina i okolicznych miasteczek w ramach projektu zainicjowanego przez ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN napisały 500 listów do Henia Żytomirskiego, 10-letniego żydowskiego chłopca zamordowanego na Majdanku w 1942 r. Uczniowie wrzucili swoje listy do specjalnie przygotowanych skrzynek pocztowych. Wszystkie listy wróciły do nadawców z adnotacją: „Adres nie istnieje. Odbiorca nieznany”. Miało to wywołać dyskusję na temat tego, co stało się z ludnością żydowską w tym mieście w czasie Holokaustu.

Projekt ten obejmował również wizyty do miejsc związanych z dzieciństwem Henia w Lublinie; publikację artystyczno – edukacyjnej broszury zatytułowanej „Henio”, która następnie została rozprowadzona w szkołach; stworzenie strony internetowej poświęconej Heniowi, zawierającej jego rodzinne zdjęcia i biografię. Zorganizowano również warsztaty pedagogiczno-metodologiczne dla nauczycieli tematycznie związane z tą inicjatywą.

Składanie kwiatów pod pomnikiem w Birkenau, 27 października 2004 r. Rosyjscy uczniowie ze szkół ponadpodstawowych z Moskwy uczestniczyli w seminarium "Auschwitz – historia i symbolika" zorganizowanym przez Centrum Edukacyjne Państwowego Muzeum w Auschwitz-Birkenau. (ICEAH, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau).

Projekty badawcze

Nauczyciele i uczniowie mogą uczestniczyć w wielu rodzajach projektów badawczych poświęconych tematyce Holokaustu i jego upamiętniania.

Na jesieni 2004r., grupa węgierskich uczniów i nauczycieli pracowała wspólnie nad dwujęzycznym projektem (w j. angielskim i węgierskim) zatytułowanym „Moja historia”. Pierwsza część serii wydawniczej zatytułowana “Pamiętnik z Auschwitz” oparta była na, spisanych w 1945 r., wspomnieniach 17-letniego chłopca. Uczniowie przenieśli je w format cyfrowy. Wyszukali również zdjęcia i przetłumaczyli rękopis na jęz. angielski. Wydany został także dwujęzyczny CD-ROM wraz z podręcznikiem dla nauczyciela.

Projekt “60 dni na 60 - lecie” (60 days for 60 years) realizowany przez społeczność żydowską w Wielkiej Brytanii zaadresowany był do członków społeczności lokalnej i uczniów ze wszystkich środowisk. Inicjatywa ta rozpoczęła się 25 stycznia 2005 r. i trwała 60 dni. Uczestnicy, na podstawie informacji zebranych z „Kart Świadectw” z Instytutu Yad Vashem, badali codzienne życie ludzi, którzy zginęli w czasie Holokaustu. Każda osoba, grupa lub rodzina, która uczestniczyła w projekcie “60 dni na 60 - lecie” otrzymała kartę z nazwiskiem osoby zamordowanej podczas Holokaustu. Każda społeczność lub szkoła została powiązana ze społecznością, która ucierpiała w czasie Holokaustu.⁶

Projekty badawcze dotyczące pamięci o Holokauście mogą również koncentrować się na takich pytaniach jak: W jaki sposób obchodzony jest Dzień Pamięci o Holokauście na poziomie krajowym i w innych państwach?; Czy są to te same daty?; Dlaczego wybrano akurat taki dzień a nie inny?; Dlaczego data ta jest znacząca?; Co oznacza data 27 stycznia?; Jakie inne dni można było wybrać?; Zaproponuj uczniom zapoznanie się z zawartością stron internetowych, takich jak te podane poniżej, w celu znalezienia odpowiedzi na powyższe pytania.

W Bułgarii 10 marca został ustanowiony Dniem Holokaustu i Ocalenia Bułgarskich Żydów. (zwany również Dniem Ofiar Holokaustu). Ten Dzień Pamięci jest obchodzony w bułgarskich szkołach w formie lekcji pt.:”10 marca: Lekcja godności”. Uroczystości upamiętniające ten dzień obejmują spotkania z ocalonymi, odwiedzanie miejsc pamięci, konkursy artystyczne i pisarskie na temat Holokaustu, projekty badawcze dotyczące studiowania dokumentów źródłowych.

Porządkowanie i odnawianie cmentarzy

Nauczyciele mogą również rozważyć zorganizowanie lokalnych projektów badawczych, których zakończeniem byłoby uporządkowanie i/lub odnowienie cmentarzy żydowskich przez uczniów w kontekście Dnia Pamięci o Holokauście.

Szkoła żydowska Lauder Javne w Budapeszcie na Węgrzech prowadzi jednotygodniowy program letni dla uczniów mający na celu uporządkowanie zaniedbanego cmentarza żydowskiego. Uczniowie usuwają z grobów chwasty i naprawiają przewrócone nagrobki. Poprzez odczytywanie napisów nagrobnych, uczniowie starają się odtworzyć historię istniejącej tam niegdyś społeczności żydowskiej. Uczestnicy wspominają ofiary Holokaustu, który położył kres kwitnącemu życiu społeczności żydowskiej. Do projektu dołączyły niektóre miejscowe szkoły i władze.

⁶ Więcej informacji można uzyskać na stronie: <http://www.60for60.com>

Uczniowie porządkują zaniedbany żydowski cmentarz w Szob, Węgry, 2002 r. (Szkoła Żydowska Lauder Javne w Budapeszcie)

Obejmowanie opieką lokalnych zabytków

Objęcie opieką zabytku może być skutecznym sposobem pokazania przez uczniów społeczności lokalnej, co znaczy odpowiedzialność społeczna. Opieka nad pomnikami zachęca uczniów do rozważenia takich zagadnień jak:

- Jakemu szczególnemu wydarzeniu jest poświęcony ten pomnik?; Czy osoby mające bezpośredni związek z tym wydarzeniem nadal żyją i czy uczniowie mogą z nimi porozmawiać lub, czy dostępne są ich świadectwa (spisane lub zarejestrowane na wideo)?
- Kiedy pomnik był odsłonięty i co mówi nam o sposobie, w jaki sposób dana społeczność upamiętnia Holokaust?; Można zachęcić uczniów do rozmawiania z ludźmi związanymi z historią samego pomnika.
- Uczniowie mogą przestudiować artystyczne i architektoniczne aspekty pomnika. Kto go zaprojektował?; Co symbolizuje?; Jaki jest związek tego pomnika z innymi pomnikami?; Za pomocą jakich obrazów przemawia ten pomnik i czy odzwierciedla czas, w którym został wzniesiony?
- Można poprosić uczniów o wykonanie własnego projektu pomnika poświęconego wydarzeniu mającemu związek z Holokaustem.

W Holandii zachęca się szkoły do adopcji lokalnych pomników poświęconych Holokaustowi. Szkoły mogą uzgodnić z lokalnymi władzami, że co roku uczniowie konkretnych klas poświęcą swój czas i wysiłek w celu przygotowania pomnika do uroczystości upamiętniających Holokaust. Uczniowie mogą odegrać ważną rolę zarówno w przygotowaniu uroczystości upamiętniających jak i w trakcie samych obchodów biorąc odpowiedzialność za pomnik. Taka inicjatywa wzmacnia zobowiązanie dyrekcji szkoły do prowadzenia nauczania o Holokaucie i refleksji o znaczeniu jego upamiętniania. Wzmacnia również związki szkoły ze społecznością lokalną.

Holenderska strona internetowa www.oorlogsmonumenten.nl/datakid jest poświęcona pomnikom związanym z II wojną światową. Można znaleźć na niej ponad 700 pomników objętych opieką przez holenderskie szkoły.

Projekty działań społecznych

Propozycje działań społecznych obejmują: rozwieszanie plakatów na temat pamięci o Holokauście na przystankach transportu publicznego; oznaczanie miejsc, z których Żydzi byli wywożeni lub, gdzie kiedyś żyli; zapraszanie władz lokalnych do współpracy ze szkołą w celu stworzenia miejsc pamięci. Przedsięwzięcia, których podjęcie można rozważyć to: zorganizowanie kampanii upamiętniających Holokaust przez organizacje uczniowskie, ruchy młodzieżowe, zgromadzenia religijne lub np. sadzenie ogrodu pamięci.

Przekazywanie znicza pamięci

Za kilka lat pozostanie przy życiu tylko nieliczne grono świadków, którzy będą mogli przekazać swoje osobiste historie i wspomnienia o tym, co wydarzyło się w czasie Holokaustu. Teraz, kiedy ostatni z ocalałych przekazują swoje dziedzictwo, nauczyciele wraz z uczniami mogą budować mosty pamięci dla przyszłych pokoleń, aby zapewnić, że lekcja Holokaustu nie będzie zapomniana. Mamy nadzieję, że te wskazówki dotyczące przygotowywania obchodów Dnia Pamięci o Holokauście okażą się pomocne dla nauczycieli w wypełnieniu tej ważnej misji.

Załącznik 1. Dodatkowe źródła i informacje

Zaleca się, żeby ministerstwa edukacji, stowarzyszenia nauczycieli oraz organizacje pozarządowe organizowały warsztaty doskonalenia zawodowego na temat przygotowywania obchodów Dnia Pamięci o Holokauście.

Dodatkowe informacje dotyczące podstaw nauczania o Holokauście jak również propozycje podejścia do tego tematu w czasie lekcji można znaleźć na stronie internetowej:

<http://www.holocausttaskforce.org>

Wiele programów nauczania i innych materiałów jest dostępnych w Internecie lub w centrach materiałów pedagogicznych i bibliotekach. Na przykład:

Yad Vashem:

<http://www.yadvashem.org>

OBWE/ODIHR:

<http://www.osce.org/odihr>

Rada Europy:

http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/Teaching_Remembrance

Erinnern – Austria:

<http://www.erinnern.at>

Mechelen Museum of Deportation and the Resistance – Belgia:

<http://www.cicb.be>

Terezin Memorial –Republika Czeska:

<http://www.pamatnik-terezin.cz>

Centre de Documentation Juive Contemporaine – Francja:

<http://www.cdjc.org>

Memorial Museums in Germany for the Victims of National Socialism –Niemcy:

<http://www.topographie.de>

Memorial Sites for the Victims of the Nazi Regime –Niemcy:

<http://www.memorial-museums.net>

The Ghetto Fighters House-Beit Lohamei Hagetaot – Izrael:

<http://gfh.org.il>

Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea –Włochy:

<http://www.cdec.it>

International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania - Litwa
<http://www.komisija.lt>

Anne Frank House – Holandia:
<http://www.annefrank.org>

Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau – Polska:
<http://www.auschwitz.org.pl>

Russian Holocaust Foundation – Federacja Rosyjska:
<http://www.holofond.ru>

Living History Forum – Szwecja:
<http://www.levandehistoria.org>

Ukrainian Center for Holocaust Studies)– Ukraina:
<http://www.holocaust.kiev.ua>

Britain's Holocaust Memorial Day – Wielka Brytania:
<http://www.holocaustmemorialday.gov.uk>

Holocaust Educational Trust –Wielka Brytania:
<http://www.het.org.uk>

The Imperial War Museum –Wielka Brytania:
<http://www.iwn.org.org.uk/lambeth/holoc-ex1.htm>

Facing History and Ourselves – Stany Zjednoczone Ameryki :
<http://www.facinghistory.org>

Centrum Simona Wiesenthala – Stany Zjednoczone Ameryki:
<http://www.wiesenthal.com>

Survivors of the Shoah Visual History Foundation – Stany Zjednoczone Ameryki:
<http://www.vhf.org>

United States Holocaust Memorial Museum – Stany Zjednoczone Ameryki:
<http://www.ushmm.org>

Załącznik II. Upamiętnienie Holokaustu w państwach członkowskich OBWE

18 z 55 państw członkowskich OBWE obchodzi Dzień Pamięci o Holokauście 27 stycznia. W 13 państwach datę obchodów Dnia Pamięci o Holokauście wybrano ze względu na wydarzenia związane z Holokaustem, jakie miały miejsce w danym kraju. W sześciu państwach członkowskich cześć ofiarom Holokaustu oddawana jest podczas narodowych dni pamięci.

Kraje członkowskie OBWE	Data obchodów Dnia Pamięci o Holokauście
Albania	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Austria	5 maja jest Dniem Walki z Przemocą i Rasizmem ku Czcii Ofiar Nazizmu. Dzień ten oznacza wyzwolenie obozu koncentracyjnego w Mauthausen w 1945 r.
Belgia	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Bułgaria	10 marca jest Dniem Holokaustu i Ocalenia Bułgarskich Żydów (zwany również Dniem Ofiar Holokaustu). Dzień ten upamiętnia wysiłki podjęte przez parlamentarzystów bułgarskich w celu zaprzestania deportacji bułgarskich Żydów do nazistowskich obozów koncentracyjnych.
Kanada	Yom HaShoah (27 dzień miesiąca <i>nisan</i> kalendarza hebrajskiego) jest Dniem Pamięci o Holokauście
Chorwacja	Dniem Pamięci o Holokauście i Zapobiegania Zbrodniom Przeciwko Ludzkości jest 27 stycznia.
Republika Czeska	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Dania	27 stycznia jest Dniem Pamięci o Auschwitz.
Estonia	27 stycznia jest Dniem Pamięci Ofiar Holokaustu i Zbrodni Przeciwko Ludzkości.
Finlandia	27 stycznia jest Dniem Pamięci Ofiar Prześladowań.
Francja	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Niemcy	27 stycznia jest Dniem Pamięci Ofiar Zbrodni Nazistowskich. Wiele grup organizuje uroczystości upamiętniające 9 listopada - rocznicę Reichkristallnacht (<i>pogromu Żydów w kryształową noc</i>) w 1938 r.
Grecja	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Węgry	16 kwietnia jest Dniem Pamięci o Holokauście. Data ta upamiętnia utworzenie pierwszego Getta na Węgrzech.
Irlandia	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Włochy	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.

Łotwa	4 lipca jest Dniem Pamięci o Holokauście. Data ta oznacza spalenie przez nazistów synagogi chóralnej w Rydze wraz z uwięzionymi w niej Żydami w 1941 r.
Lichtenstein	Dniem Pamięci o Holokauście i Zapobiegania Zbrodniom Przeciwko Ludzkości jest 27 stycznia.
Litwa	23 września jest Narodowym Dniem Pamięci o Ludobójstwie Żydów Litewskich. Data ta upamiętnia wymordowanie pozostałych więźniów getta wileńskiego w 1943 r.
Luksemburg	10 października jest Dniem Pamięci Narodowej. Data ta upamiętnia referendum 1941 r.
Norwegia	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Polska	19 kwietnia jest Dniem Pamięci o Ofiarach Holokaustu i Zapobiegania Zbrodniom Przeciwko Ludzkości. Dzień ten upamiętnia początek powstania w Getcie Warszawskim w 1943 r.
Rumunia	9 października jest Dniem Pamięci o Holokauście. Data ta upamiętnia początek masowych deportacji Żydów do Transnistrii w 1941 r.
Serbia i Czarnogóra	22 kwietnia jest Dniem Pamięci Ofiar Ludobójstwa. Data ta upamiętnia powstanie więźniów w obozie koncentracyjnym w Jasenovacu w 1945 r. (data 22 kwietnia dotyczy jedynie Serbii).
Słowacja	9 września jest Dniem Pamięci Ofiar Holokaustu i Przemocy na Tle Rasowym. Data ta upamiętnia wprowadzenie Kodeksu Żydowskiego w 1941 r.
Hiszpania	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Szwecja	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Szwajcaria	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Była Jugosłowiańska Republika Macedonii	12 marca jest Dniem Pamięci o Holokauście. Data ta upamiętnia wywiezienie Żydów przez bułgarskie siły okupacyjne do nazistowskich obozów zagłady w 1943 r.
Wielka Brytania	Dniem Pamięci o Holokauście jest 27 stycznia.
Stany Zjednoczone Ameryki	Yom HaShoah (27 dzień miesiąca <i>nisan</i> kalendarza hebrajskiego) jest Dniem Pamięci o Holokauście

Kraje członkowskie OBWE	Dzień Pamięci Narodowej oraz Pamięci Ofiar Holokaustu
Armenia	Dzień Pamięci Narodowej o Ludobójstwie jest ogólnym świętem pamięci. Nie ma oddzielnego Dnia Pamięci o Holokauście
Gruzja	Cześć ofiarom Holokaustu jest oddawana w czasie uroczystości upamiętniających tych, co zginęli w dwóch wojnach światowych. Nie ma oddzielnego Dnia Pamięci o Holokauście.
Kazahstan	31 maja jest Dniem Pamięci o Ofiarach Represji Politycznych. Tego dnia oddawana jest również cześć ofiarom Holokaustu.
Holandia	Upamiętnianie Holokaustu ma miejsce 4 maja w czasie Narodowego Dnia Pamięci Wszystkich Holenderskich Ofiar Wojny.
Słowenia	9 maja upamiętniane są wszystkie ofiary faszyzmu i nazizmu.
Uzbekistan	Ofiary Holokaustu są upamiętniane 9 maja w ramach Narodowego Dnia Pamięci i Czcii Ofiar Poległych za Niepodległość Ojczyzny. Nie ma oddzielnego Dnia Pamięci o Holokauście.